

І. І. Сорокін, Міжрегіональна академія управління персоналом

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ОДНА З ДОМІНАНТ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

Сорокін І. І.

Толерантність як одна з домінант педагогічної науки

Стаття присвячена питанню формування толерантності. Автор розкриває місце та роль толерантності в педагогічній науці. Особлива увага приділяється структурним компонентам толерантності. На основі аналізу наукових праць, автор виділяє основні функції толерантності.

Ключові слова: толерантність, когнітивно-ціннісний, ціннісно-орієнтований, мотиваційний структурний компонент толерантності, показники толерантності, критерії толерантності.

Сорокин И. И.

Толерантность как одна из доминант педагогической науки

Статья посвящена вопросу формирования толерантности. Автор раскрывает место и роль толерантности в педагогической науке. Особое внимание уделяется структурным компонентам толерантности. На основе анализа научных работ, автор выделяет основные функции толерантности.

Ключевые слова: толерантность, когнитивно-ценностный, ценностно-ориентированный, мотивационный структурный компонент толерантности, показатели толерантности, критерии толерантности.

Сьогодні об'єктом пильної уваги різних соціальних інститутів і організацій є проблема соціальної адаптації підростаючого покоління в умовах суспільної та духовної кризи. У зв'язку з відсутністю цілісного підходу до виховання, молоді люди не отримують належного розвитку необхідних особистісних якостей – отже, входять у самостійне життя зовсім не підготовленими до нього. Недостатній рівень виховання проявляється в пасивності, утриманській позиції, прагненні до безсоромного споживання життєвих благ, неадекватному рівні домагань і самооцінки, низькій комунікативній культурі, байдужості, скептицизмі, нездатності до серйозних моральних міркувань тощо. При цьому саме підлітки найгостріше реагують як

на зовнішні соціальні, так і на внутрішні особистісні проблеми. У результаті виникають фрустрації, розчарування, відчуття власної непотрібності і втрата сенсу життя. Неуцтво і страх стосовно інших, порушення загальноприйнятих норм розпалюють у молодих людей байдужість, ненависть, нетерпимість, відчуженість. Звідси численні спалахи агресії та жорстокості серед молоді, наркоманія і сектантство, психічні розлади і самогубства [5, с. 67].

Незаперечним є той факт, що становище, в якому перебуває підростаюче покоління, обумовлює майбутнє нашого суспільства, перспективи його розвитку. Саме тому у підлітків необхідно формувати і поширювати тактику толерантності, загальну систему цінностей і установок, що забезпечують єдність усіх членів суспільства, сприяють взаємному пристосуванню людей один до одного і є гідною альтернативою спробам віднайти суверенітет на національних засадах і побудувати демократію. Сучасні підлітки як майбутня інтелектуальна еліта країни, можуть і повинні стати активним провідником ідей толерантності, гарантуючи цим стабільний розвиток суспільства.

Проблеми виховання молоді на засадах гуманності й толерантності знаходили своє відображення у працях стародавніх філософів ще задовго до появи педагогіки як самостійної науки. Про це свідчать праці філософів Стародавнього Китаю, Греції і Риму (Конфуцій, Сократ, Платон, Аристотель, Квінтіліан). Пізніше ці ідеї розвивали відомі педагоги (Я. Коменський, І. Песталоцці, А. Дістерверг, Л. Толстой, К. Ушинський, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі).

Зауважимо, що у вітчизняній науці, як і в суспільно-політичній лексиці, термін „толерантність” з’явився з кінця 80-х років ХХ ст., чому сприяли академічні дослідження гуманітарних наук, необхідність збереження культурного плюралізму в Україні, а також громадянські та політичні ініціативи, що прагнуть адаптувати до українських умов західний досвід формування цивільного суспільства.

На початку ХХІ століття проблема толерантності набула особливої актуальності у зв’язку із процесом глобалізації, що зіштовхує релігійні,

національні і етнічні ідентичності різних культур і народів. Формування громадянського суспільства неможливе без відповідного усвідомлення фундаментальних цінностей соціуму. Однією з основних таких цінностей є толерантність. Проблема толерантності сьогодні – одна з центральних проблем як глобального, так і національного порядку. Разом з тим, труднощі у дослідженні та вивченні толерантності полягають у тому, що у світовому суспільствознавстві не існує єдності у визначенні поняття „толерантність”.

Передусім толерантність означає доброзичливе та терпиме ставлення до чогось. Основою толерантності є відкритість думки та спілкування, особиста свобода індивіда та поцінування прав та свобод людини. Толерантність означає активну позицію людини, а не пасивно-терпиме ставлення до навколишніх подій, тобто толерантна людина не повинна бути терпима до всього, наприклад до порушення прав людини чи маніпуляцій та спекуляцій. Те, що порушує загальнолюдську мораль, не повинно сприйматись толерантно.

Співвідносячи між собою розуміння толерантності в різних культурах, у різні історичні періоди, ми виявляємо, що в основі трактування даного поняття – повага кожної людини, визнання за нею права бути іншою, тому що всі люди споконвічно мають рівні права. Проте, незважаючи на деякі розходження, толерантність розуміється як загальнолюдська цінність, що виражається в сприйнятті всього людства як єдності, коли кожний залежить від всіх і все – від кожного. В основі толерантності добре, оптимістичне відношення до навколишнього світу.

Виховання толерантності в умовах сьогодення стає вкрай важливим, оскільки толерантність – це необхідна умова для створення атмосфери доброзичливості й взаєморозуміння між людьми на шляху до побудови демократичного суспільства. У „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” „толерантність” (від лат. *tolerantia* – терпіння) визначається як, по-перше, здатність організму переносити несприятливий вплив яких-небудь факторів, по-друге, як поблажливість, терпимість до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [2, с. 1254]. Філософський енциклопедичний словник дає

наступне визначення толерантності: „Толерантність – від лат. *tolerantia* – терпимість – термін, яким позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)” [4, с. 642].

Толерантність – поняття широке, вона трактується, як цілеспрямованість особистості, сприяє конструктивній взаємодії представників різних соціальних груп. Найбільш точним, на наше переконання, у сучасній вітчизняній педагогіці трактування феномену толерантності, дане Б. Вульфовим. Воно визначається ним, як „здатність людини (чи групи) співіснувати з іншими людьми (співтовариствами), яким властиві інший менталітет, інакший спосіб життя” [6, с. 12].

Наголошуємо на педагогічному аспекті толерантності. Виділяємо ряд важливих якостей толерантності, показавши зв'язок толерантності з життям людей у малих групах. Як педагогічна категорія, толерантність розглядається у контексті виховання дружби народів та культури міжнаціонального спілкування у полікультурному соціумі (З. Гасанов О. Грива, В. Заслуженюк, В. Кукушин, В. Присакар), причому виділяються різні види толерантності, в залежності від її спрямованості.

Крім того, відповідно до „Декларації принципів толерантності”, толерантність визначається як „цінність і соціальна норма цивільного суспільства, що проявляється в праві бути різними всіх індивідів цивільного суспільства; у забезпеченні стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними й іншими соціальними групами; повазі до розмаїтості різних світових культур, цивілізацій і народів; готовності до розуміння й співробітництва із людьми, що розрізняються за зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями” [3, с. 3].

Погоджуємося з думкою Б. Гершунського про те, що виховання толерантності неможливе без цілеспрямованої та послідовної інтеграції правових норм формування соціумів, без дієвих засобів попередження та упередження глобальних злочинів проти людини та людства. Розвиток і

практичне втілення ідей толерантності повинні сприяти подальшому вдосконаленню продвинутої планетарної системи інформації, цілеспрямованої роботи щодо зближення, поступової інтеграції національних освітянських концепцій та доктрин сумісництва інваріантних освітянських ідеалів, цінностей на всіх рівнях навчання, виховання, розвитку [7, с. 98.].

Щодо розкриття педагогічного контексту феномену толерантності, вважаємо суттєвим також відзначити, що у роботах окремих авторів (В. Шалін, І. Бех, В. Калошин, В. Рахматшаєва, Л. Завірюха) педагогічний контекст феномена толерантності розглядається не тільки як характеристика індивідуальної свідомості, але й як особлива особистісна риса, що може бути більшою або меншою мірою сформована відповідною педагогічною взаємодією. Відтак, „толерантність”, будучи особливістю свідомості чи особистісною рисою, не притаманна людині спочатку і може ніколи не з’явитися, якщо не буде спеціально вихована, сформована. Толерантність з педагогічної точки зору – це, по-перше, мета процесу виховання, і, по-друге, засіб досягнення виховних та освітніх завдань, тобто вимога до діяльності та особистості педагога.

Відповідно до запитів сучасного соціуму, толерантність може функціонувати як активне відношення до іншого, а не як байдужність або вимушеність, з однієї сторони. З іншої, вона передбачає усвідомлене визнання прав і свобод поза залежністю від етнічних, релігійних, гендерних характеристик.

Варто зауважити на класифікації, запропоновану М. Мірімановою. Вона виділила два типи толерантності, які характеризують відношення особистості до світу: зовнішня толерантність (до інших) – переконання, що вони можуть мати свою позицію, здатні бачити речі під різними кутами зору, враховуючи різні чинники; внутрішня толерантність (до невизначеності) – здатність зберігати рівновагу у різних несподіваних ситуаціях: у конфліктах, невизначеності, ризику, стресі; здатність до прийняття рішень і дій в цих умовах, навіть якщо невідомі всі факти і можливі наслідки [8, с. 29].

Наголошуємо на тому, що толерантність як терпимість у міжособистісних стосунках, що виступає основою людської стриманості у індивідуальному та соціальному вияві, власне, засвідчує високий ступінь самоконтролю й, іноді, альтруїстичне сприйняття „іншого”. Тому її можна розглядати, за суттю, як латентну чи ж атрибутивну толерантність, у залежності від конкретної ситуації та демонстрації особистістю ставлення до іншої людини, характеру і способу виявлення нею власної оцінки „іншого”, здійснення конкретного вчинку по відношенню до нього. Крім того толерантність – здатність людини (її організму чи психіки) переносити несприятливі чинники середовища існування. У першому випадку, коли мається на увазі спроможність організму до адаптації в умовах зміни середовища існування чи прилаштування до його окремих елементів, навряд чи доречно говорити про толерантність, як якість особистості. Це тільки резисторність організму, вроджена або набута. У другому випадку, коли зазначається толерантність як здатність людської психіки до адаптації, то мова йде передусім, про таку особистісну характеристику людини як потенційна інтолерантність (за умови чітко проявленого егоїзму як її світоглядної та моральної орієнтації).

Аналіз основних типологізацій толерантності дозволяє нам глибше зрозуміти її суть, осягнути всю різноманітність її ознак, усвідомити поліваріантність її прояву в суспільному житті. Разом з тим, багатозначність поняття „толерантність” робить його складним для наукового дослідження, а також для розробки педагогічних методик щодо формування толерантної свідомості. Тому доцільно визначити відповідні показники, критерії, які дозволяють більш чітко фіксувати досліджуване явище.

Погоджуємося з показниками толерантної особистості, запропонованими Н. Асташовою: гуманність, що передбачає увагу до самобутнього внутрішнього світу людини, віру у її добрий початок, людяність міжособистісних ставлень, відмову від методів примусу і форм придушення гідності людини; рефлексивність – глибоке знання індивідуальних особливостей, позитивних якостей та недоліків, виявлення їх відповідності толерантному світосприйняттю;

свобода, яка виявляється у дисципліні і обов'язку, не припускає насильницьких наказів та заборон, спроможна привести до справедливих законів, авторитет яких – гарантія їх реалізації у житті; відповідальність – прояв внутрішньої сили в ситуації прийняття рішення, його якісне виконання на основі варіативного підходу й системи особистих вимог; захищеність – гарантія розуміння і підтримки, відчуття безпеки й об'єднання з іншими людьми у протистоянні згубному впливу соціуму; гнучкість – уміння залежно від складу учасників подій і через обставини, що склалися, приймати рішення, будувати систему відношень на основі володіння повноцінною інформацією; упевненість у собі – адекватна оцінка особистих сил і здібностей, віра у можливість подолання перешкод; самовладання – володіння собою, керування емоціями, вчинками; варіативність – багатомірний підхід до оцінки навколишнього життя і прийняття адекватних рішень до обставин, що склалися; перцепція – уміння підмічати і виділяти різні властивості людей, розуміти їх внутрішній стан; емпатія – співчуття проблемам інших людей, емоційна оцінка подій; почуття гумору – іронічне ставлення до безглузвих обставин, непродуманих вчинків, уміння посміятися над собою [9, с. 77 – 78].

Аналізуючи толерантність з погляду соціальних установок, знань, якісних рис та інструментальних умінь особистості, О. Грива відзначає такі критерії толерантності: терпимість; емпатійність; комунікативність; емоційна стабільність; соціальна активність; достатній рівень культури та освіти; достатній рівень розвитку мислення [1, с. 16 – 18].

Варто зауважити, що по відношенню до кожного об'єкту оточуючої дійсності, толерантність проявляється по мірі формування суб'єктивного уявлення про безпеку даного об'єкту, будь то окремих індивід або соціальна група. У зв'язку з цим виділяють основні функції толерантності:

 гуманітарна – спрямована на формування ціннісних орієнтацій і інтересів суб'єкта;

✚ ідентифікації – виступає як засіб залучення себе до будь-якої групи, співвідношення своєї позиції з груповими, породжує здатність до рефлексії, бажання розширити інформаційне поле взаємодії;

✚ соціально-адаптивна – гармонізує відносини суб'єкта з оточуючим середовищем, дозволяє реально оцінювати свій суб'єктивний потенціал, створювати базу для власного саморозвитку.

Звертаємо увагу на наступні структурні компоненти толерантності: когнітивно-ціннісний – виконує місію сприяння формуванню особистості, її ціннісних орієнтацій, характеризує якість світосприйняття; інтегративний – забезпечує визнання значимості й самоцінності як групи, так і індивіда; мотиваційно-потребнісний – полягає у формуванні морального критерію „толерантність” з метою соціальної адаптації особистості.

Отже, толерантність дозволяє людині в будь-яких ситуаціях не йти проти своєї волі, не принижувати співрозмовника й зберегти принцип свободи особистості. Людина відчуває себе толерантною лише тоді, коли вона усвідомлює свої дії. Аналіз наявних підходів дозволяє констатувати, що єдності в розумінні критеріїв прояву толерантності не існує. У нашому дослідженні розкрито основні критерії толерантності, тобто ознаки її оцінки, її показники, які ми визначаємо, виходячи з визначення самого поняття „толерантність”, яке ми розуміємо як активну моральну позицію й психологічну готовність до терпимості в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншої культури, нації, релігії, соціального середовища. Про рівень даної інтегративної якості ми можемо судити за характеристиками його компонентів: когнітивного, емоційного, поведінкового, особистісного, діалогічного й вербального. Тому при аналізі змістового насичення даного поняття можна зробити висновок, що ним позначаються достатньо відмінні людські якості, на які спираються при оцінці однією людиною чи групою іншої. До того ж, це поняття фіксує й різні предметні сфери, на які спрямовано увагу при осмисленні відмінностей у життєдіяльності представників різних соціальних груп, які виступають об'єктом оцінювання при порівнянні власного життя й існування „іншого”.

Література

1. **Грива О. А.** Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища : [монографія] / О. А. Грива. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2005. – 228 с.
2. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
3. **Декларація** принципів толерантності. Прийнята на XXVIII сесії Генеральної конференції держав членів ЮНЕСКО (25 жовтня – 16 листопада 1995 р.) // Віче. – 2002. – № 1. – С. 53 – 60.
4. **Філософський енциклопедичний словник** / В. І. Шинкарук. – К.: Абрис.– 2002. – 742 с.
5. **Бондарева С. К.** Социально-психологические основания развития единого образовательного пространства СНГ / С. К. Бондарева. – М., 1998. – 187 с.
6. **Вульф В. З.** Воспитание толерантности: суть и средства //Внешкольник. – 2002. – № 6. – С. 12 – 16.
7. **Гершунский Б. С.** Толерантность в системе целостно-целевых приоритетов образования / Духовно-нравственная культура преподавателя высшей школы XXI века. Материалы международной научно-образовательной конференции «Духовное возрождение на основе синтеза науки, религии, культуры, образования». – М.: МГТА. – 2002. – С.94 – 112.
8. **Мириманова М. С.** Толерантность как феномен индивидуальный и социальный. Монография. – М.: Прометей, 2004. – 256 с.
9. **Толерантное** сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. Ст. – 2 – е изд., стереотип. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЕК», 2003. – 368 с.

I. I. Sorokin

Tolerance as One of Dominants of Pedagogical Science

The article deals with the problem of tolerance forming. The author reveals the role and place of tolerance in teaching science. Particular attention is paid to structural components of tolerance. Based on the analysis of scientific papers, the author highlights the major features of tolerance.

Key words: tolerance, cognitive-evaluative structural component of tolerance, values structural component of tolerance, the motivational structural component of tolerance, tolerance indicators and criteria of tolerance.

Відомості про автора

Сорокін Ігор Ігорович – здобувач кафедри управління навчальним закладом, МАУП (Міжрегіональна академія управління персоналом).

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014 р.

Прийнято до друку 30.05.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Чернуха Н. М.